

УДК 324

І.О. Поліщук, В.К. Лур'є

КУЛЬТУРА ПОЛІТИЧНИХ ВИБОРІВ ТРАНЗИТИВНИХ СОЦІУМІВ (НА ПРИКЛАДІ УКРАЇНИ ТА ПОЛЬЩІ)

У компаративному контексті розглянуто особливості політико-режимної та електоральної еволюції постсоціалістичних України та Польщі. Виокремлюються специфічні риси культури політичних виборів названих країн. Встановлюються оригінальні та спільні характеристики в сприйнятті населенням обох країн політичних виборів. Демократизація трактується як провідна тенденція світового та вітчизняного політичного процесу.

Ключові слова: політичні вибори, електоральна практика, постсоціалістичний транзит, Україна, Польща, демократизація.

В компаративном контексте рассмотрены особенности политико-режимной и электоральной эволюции постсоциалистических Украины и Польши. Выделяются специфические черты культуры политических выборов названных стран. Устанавливаются оригинальные и общие характеристики в восприятии населением обеих стран политических выборов. Демократизация трактуется как ведущая тенденция мирового и отечественного политического процесса.

Ключевые слова: политические выборы, электоральная практика, постсоциалистический транзит, Украина, Польша, демократизация.

Consider the comparative analysis of the peculiarities of the regime of the political elections and the evolution of post-socialist Ukraine and Poland. Done the allocation of specific features of the culture of political elections of these countries. Unique and common characteristics are established in the people's perception of elections in both countries. Democratization is treated as a main trend of global and national political process.

Key words: political elections, electoral practices, post-socialist transit, Ukraine, Poland, democratization.

Постановка проблеми. Нині Україна знаходиться на дуже складному історичному розвитку свого буття. Криза суспільного, політичного, економічного секторів нашої країни призводить до того, що тема культури політичних виборів актуалізується та набуває дуже великого значення, особливо, коли ми кажемо про транзитивне суспільство, яке ще остаточно не сформувало свою концепцію щодо демократичного стійкого шляху власного

розвитку. Розгляд польського досвіду проходження постсоціалістичного транзиту має незаперечне значення для сучасної України. Польща, мабуть, одна з перших країн колишнього соціалістичного блоку, де радикальні економічні, соціальні та політичні реформи призвели до тих результатів, на які сподівалися їх ініціатори. Польща та Україна мали практично ідентичні стартові умови для здійснення демократичних реформ, тому компаративістський підхід до аналізу траєкторій політичного транзиту є досить суттєвим та його можливо використати, застосовуючи досвід сусідньої країни для ефективних перетворень.

Відтак, **мета статті** – у компаративному контексті розглянути особливості політико-режимної та електоральної еволюції постсоціалістичних України та Польщі.

Виклад основного матеріалу. Зіставлення та типологізація основних характеристик електоральної культури України та Польщі дозволяє не тільки краще простежити в них специфіку транзитивних процесів, а й зробити необхідні узагальнення. Для визначення найбільш адекватної типологізації політичної і електоральної культури в Україні та Польщі необхідно спочатку зупинитися на загальній характеристиці політичних режимів цих країн, адже саме природа політичного режиму детермінує врешті-решт усі інші політичні показники в тій чи іншій державі. Таким чином, сучасні політичні режими умовно можна поділити на демократичні, перехідні до демократії (в стадії демократизації або консолідації) та недемократичні – диктаторські.

Основною тенденцією змін в сучасних політичних режимах є їхня демократизація. Американський політолог С. Хантінгтон висунув доволі плідотворну теорію «трьох хвиль демократизації». Згідно з цією теорією, перша хвиля демократизації, яка тривала з 1820 до 1926 рік, призвела до формування демократичних систем у 29 країнах світу. Друга хвиля демократизації спостерігалася з 1942 до 1962 рік і призвела до того, що демократію опанували 36 країн світу. Але не в усіх країнах ці демократичні режими закріпилися. В першій хвилі – в 6 країнах, а в другій хвилі в 12 відбувся

своєрідний «відлив» – повернення до авторитарного режиму. Це важлива обставина, яку мусимо запам'ятати: демократизація, таким чином, не є лінійним процесом, в політичній дійсності траплялися випадки авторитарних відкотів, від яких не застрахований жоден із перехідних режимів початкової демократії.

За С. Хантінгтоном, «третя хвиля» демократизації розпочалася в 1975 році й триває в XXI столітті. За цей час від авторитаризму до демократії успішно перейшли Греція, Португалія, Іспанія, Домініканська республіка, Гондурас, Перу, Туреччина, Філіппіни, Південна Корея, Угорщина, Польща, Чехія, Словаччина, Болгарія. Здійснюють перехід до демократії Росія та Україна та ін. [9, р. 47]. Зауважимо, що Польща більшістю експертів розглядається як держава, яка вже в основному здійснила перехід від авторитарного режиму до демократичного, у той час, як Україна вважається державою, яка ще знаходиться на стадії переходу – демократичного транзиту. Гарантією збереження консолідованості демократії в Польщі є її членство в Європейському Союзі – конфедерації розвинутих європейських демократій [7].

За критерієм типології політичних режимів політичну культуру досліджуваних нами країн можна класифікувати наступним чином. У наших країнах: в Польщі та Україні натепер існує маргінальна (у сенсі «неусталена») політична культура. У Польщі в основному сформувалася ліберально-демократична політична культура, яка зберігає певний соціалістично-етатистський компонент. Фактично на сьогодні в Україні існує *олігархічний режим електоральної демократії*, за якої народ на конкурентних виборах обирає еліту, але всі важелі управління (в тому числі й формування пропозиції на політичному ринку) знаходяться в руках небагатьох представників крупного національного капіталу. Це може бути ще названо «кланократія» або плутократія.

Відповідно до типології політичної культури можна визначити й різновиди електоральної культури цих країн, адже виборчий процес в них протікає згідно зі згаданими особливостями здійснення поточного політичного

курсу в межах названих політичних режимів. Важливо визначити траєкторію політико-культурних трансформацій в досліджуваних нами країнах. У цьому зв'язку важливо підкреслити, що сам початок посткомуністичних перетворень в Польщі та Україні має істотні розбіжності.

За таким критерієм, як раціональність політичного вибору мусимо констатувати, що тут спостерігаємо спільні риси в електоральній культурі Польщі та України. В усіх країнах у виборців існує превалювання ірраціональних чинників серед мотивів голосування, які пов'язані з емоційним сприйняттям особистості лідера тієї чи іншої політичної сили. Програмні положення політичних партій мають другорядне значення для виборців, що є ознакою нерозвинутої електоральної культури та показником недостатньо розвинутого рівня політичної свідомості [5].

Для більш глибокого осмислення змістовної сутності різних типів політичної культури необхідно звернутися до класичної типології, запропонованої видатним американським політологом Г. Алмондом. Він виокремив такі різновиди політичної культури: патріархальну чи приходську, підданську чи підкорення та активістську чи культуру участі. Патріархальна або приходська культура детермінує політичне життя громадян замкнутими межами їхнього приходу, де вищий рівень політичних знань має священник. Громадяни орієнтуються головним чином на місцеві цінності – общину, рід, клан, плем'я. Обізнаність та політичні зв'язки релігійної громади або патріархальної родини зовсім слабкі.

Підданська культура передбачає достатньо розвинуті та жорсткі зв'язки між керівниками та їх підлеглими. Характеризується пасивним ставленням громадян до політичної системи.

Культура участі характеризується розвинутими, але не суворими, а гнучкими, часто не прямими, а опосередкованими зв'язками між суспільством та державою з ефективним зворотнім зв'язком (громадська думка).

У реальній політичній дійсності, на думку Г. Алмонда, політична культура будь-якого суспільства є комбінацією із декількох типів політичних

культур. Для демократичної індустріальної політичної системи є характерним наступне поєднання: 60% громадян є представниками активістської культури, 30% – підданської, 10% – патріархальної; для авторитарної індустріальної співвідношення виглядає зовсім іншим: лише 5% репрезентують активістську культуру, 85% – підданську і 10% – патріархальну; для авторитарної перехідної системи співвідношення є таким: 10% громадян належать до активістської культури, 60% – до підданської, і 30% – до патріархальної; і нарешті для демократичної доіндустріальної системи характерним є співвідношення – 5, 40 та 55 % [2, с. 98]. Вказані пропорції мають достатньо умовний характер та можуть дещо змінюватися, але в принципі вони виражають характер співвідношення різних типів політичної культури в різних суспільствах.

Виходячи з запропонованого критерію Г. Алмонда, і сучасна Польща, і теперішня Україна відносяться до авторитарної перехідної системи (10% – «активісти», 60% – «піддані» та 30% – «патріархали»), з істотними зауваженнями. Частина «активістів», орієнтуючись на такий показник, як участь у голосуванні на політичних виборах, в Україні є більшою, ніж у Польщі, відповідно меншою в колишніх радянських країнах є частка «підданих» за рахунок більшої, ніж у Польщі, частки «патріархатів» та «активістів» [8, с. 141–143].

Типологію політичної культури, яка враховує взаємозалежність різних компонентів політичної системи, пропонує польський політолог Є. Вятр у своїй роботі «Соціологія політичних стосунків». Концепція Є. Вятра заснована на тому, що політична культура як компонент політичної системи, з одного боку, багато в чому визначає якості політичного режиму, а з іншого боку, сама постійно зазнає на собі його вплив. Відповідно до трьох базових типів політичного режиму вирізняються три основні типи політичної культури: тоталітарний, авторитарний, демократичний [2].

Тоталітарна політична культура характеризується ідеологічною заангажованістю політичної свідомості та політичної поведінки членів суспільства, бо в тоталітарних системах має право на існування тільки одна,

офіційна ідеологія, яка повинна визнаватися усіма. Тоталітарній культурі притаманні культ вождя, міфологізація свідомості, активно-підданське ставлення до влади. Тоталітарна влада вимагає від членів суспільства не тільки свого визнання, але й постійного виявлення активності щодо її підтримки. Аполітичність розцінюється як прояв нелояльності до режиму. У тоталітарних системах діє принцип: «Хто не з нами, той проти нас». Політична активність в умовах тоталітаризму часто має примусовий характер, бо її спонукальним мотивом є страх [6].

Авторитарна політична культура, навпаки, характеризується аполітичністю. Хоча члени авторитарних систем можуть виявляти самостійну активність у різних сферах політичного життя (економіці, культурі тощо), але це обходить політику. Аполітичність культивується режимом, який побудований на одноосібному правлінні. Його цілком задовольняє пасивно-підданське ставлення до влади. Головне – щоб не заважали правити. В авторитарних системах діє принцип: «Хто не проти нас, той з нами».

Демократична політична культура характеризується толерантним ставленням до різних політичних поглядів та переконань, визнанням опозиції. Найважливішою політичною цінністю є громадянські права і свободи. Оскільки в демократичних суспільствах громадяни вільні у виборі – брати чи не брати участь у політиці, то реальна політична активність є середньою. При цьому більшість членів суспільства внутрішньо готові до політичної участі.

Окрім базових типів політичної культури, в межах функціонального підходу вирізняють також проміжні та перехідні типи. Проміжні типи політичної культури характерні для країн, політичні режими яких мають низку рис, що притаманні різним режимам. Перехідні типи політичної культури притаманні суспільствам, які знаходяться в процесі трансформації – цілеспрямованого переходу від однієї якості до іншої. Перехідний характер мають посткомуністичні суспільства, коли зберігаються ще багато тоталітарних нашарувань, але набирають силу паростки нової демократичної культури, виникають також рецидиви авторитаризму. Політична культура перехідного

суспільства має гетерогенну структуру, тобто характеризується протистоянням культур різних соціальних груп [1].

Політична культура досліджуваних нами країн багато в чому є культурою перехідного типу. Різниця полягає в тому, наскільки просунулася та чи інша країна по шляху демократизації. В цьому контексті Польща в нашій трійці є лідером демократичних перетворень (зовнішній фактор відіграє тут одну з вирішальних ролей), Україна з відставанням теж торує шлях реальної демократизації.

Більшість сучасних політологів зазвичай розглядають типологію політичної культури менш диференційовано та виокремлюють два основних типи політичної культури: демократичний та авторитарний (лише в крайньому вираженні – тоталітарний). Авторитарна культура має своїм праобразом культуру підкорення Г. Алмонда. Для неї є притаманним жорстке управління політичною системою та суспільством, централізація та уніфікація виховання та освіти, жорсткий контроль за політичною діяльністю громадян.

Виходячи з наведених характеристик авторитарної культури, слід підкреслити, що всі три країни, які ми розглядаємо, значно віддалилися від означених характеристик, хоча елементи авторитарних проявів зберігаються й дотепер. Скажімо, у Польщі неважко знайти націоналістичні прояви – стабільна популярність на парламентських виборах праворадикальної Ліги польських родин, в Україні національна толерантність торпедується антилюдськими вчинками місцевих скінхедів (вбивства чорношкірих студентів), земельними та іншими сутичками між кримськотатарським та слов'янським населенням.

Реальна оцінка стану політичної культури в Польщі та Україні, на жаль, не дає змогу стверджувати, що демократична культура в наведеній нормативній версії цілком вкорінилася у громадян наших держав [4]. Тут виникає важлива методологічна проблема: чи взагалі демократична культура є певною універсалією, яку можна імплантувати будь-якому народові у будь-якій країні, чи це специфічна якість політичної культури, яка виростає тільки на ґрунті

національної політичної традиції? Виникає серйозна проблема «зерна і ґрунту» – чи в будь-якому ґрунті може пробитися зерно демократії?

Вчені не дають однозначної відповіді на це базове питання. Так, автори та прибічники структурного підходу (Г. Нодія, в деяких роботах Ф. Фукуяма) виходять з того, що становлення демократії не може бути неприродним, бо її цінності сумісні з традиційними і притаманними будь-якій національній культурі. Інші представники структуралізму (Ш. Авінері, в деяких роботах С. Хантінгтон) висловлюють думку про те, що демократизація навздогін, нав'язана модернізація призводять до руйнування традиційних структур. Вони розуміють демократичні цінності як феномени, що можуть не збігатися з традиційними національними цінностями, тому вплив західної ліберально-демократичної цивілізації виступає як екзогенний фактор.

Прибічники функціонального підходу Т. Парсонс, Є. Вятр, Ф. Шміттер, Г.О' Доннелл, В. Кіммерлінг вважають, що демократична культура виявляється в розвинутій мережі зв'язків між владою та громадянським суспільством, у взаємодії між державними інститутами та органами місцевого самоврядування. Ключовою категорією в цій концепції є демократичний потенціал, який має наступні якісні характеристики: наявність елементів демократичної політичної культури в ціннісних орієнтаціях та зразках поведінки громадян, її співіснування з іншими соціально-культурними образами; публічний, громадянський дух життя спільноти на основі соціальної справедливості та взаємної поваги; базування стосунків в суспільстві на принципах солідарності та відповідальності; існування довіри та відчуття сумісності між громадянами; інтерес до громадсько-політичного життя та різні форми участі в ньому на всіх рівнях функціонування соціуму («громадянська включеність»), широка участь у діяльності добровільних автономних громадських асоціацій, існування відлагодженого механізму забезпечення дотримання прав і свобод людини, перевага особистої волі і соціальної відповідальності, сприйняття держави як інституту надання управлінських послуг населенню [3].

Описаний демократичний потенціал того чи іншого суспільства не може з'явитися невідомо звідки. Це складна соціальна система, яка зазвичай (у 90% випадків) виростає з національної політичної традиції. Можна погодитись з С. Хантінгтоном та Ш. Авінері, що демократизація навздогін, нав'язана ззовні модернізація призводять до руйнування традиційних структур та призводять до протилежних задуманим наслідків. Демократичні «відливи» або реверси першопричиною мають якраз невідповідність демократичної системи природним настановам політичної ментальності певного народу, який не знав демократичної традиції та апріорі сприймає демократичний режим, як щось чуже та нав'язане. Показовий приклад – Тайвань. Як не намагалися тут втілити демократію, але система Гоміньдау так і не стала цілком демократичною, сьогодні вона містить елементи усіх трьох класичних режимів: тоталітарного, авторитарного і демократичного. Можливо, винятком з правил є Японія, яка ніколи не мала демократичної традиції, але внаслідок науково-технічної та технологічної революції, завдяки особливостям національної ментальності японців, просто була змушена інтегруватися в лоно передового демократичного світу за допомогою американських конституціоналістів та політологів, які розробили та сприяли реалізації одного з найвдаліших екзогенних демократичних проєктів сучасності. Але в контексті наших міркувань мусимо зазначити, що винятки з правила є лише його підтвердженням.

На думку Ф. Фукуями, тиск ззовні на користь демократичного державного будівництва далеко не завжди приводить до бажаних результатів. Наприклад, британцям вдалося створити дієздатні демократичні інститути в Індії, Гонконгу та Сінгапурі, але в Африці їх зусилля ні до чого не призвели. Що стосується Німеччини і Японії, там американцям ні для чого було займатися власне будівництвом держави як такої – достатньо було замінити основу його легітимності на демократичну. Однак у багатьох інших країнах – наприклад, на Кубі, Філіппінах, Гаїті, а також у Домініканській Республіці, Мексиці, Панамі, Нікарагуа та Південному В'єтнамі – Сполученим Штатам так

і не вдалося побудувати ефективні демократичні державні інститути. Нагляд ззовні має поєднуватися з внутрішніми нормами поведінки.

Висновки і перспективи подальших досліджень. Таким чином, у нашому випадку можемо констатувати, що демократичний потенціал сучасних України та Польщі є неоднаковим, оскільки політичні традиції цих країн суттєво відрізняються. Україна має своєрідну демократичну традицію і в перспективі – демократичний потенціал національної політичної культури. Головне завдання полягає в тому, щоб відновити, реанімувати національну демократичну традицію. Історично Польща менше зазнала авторитарних та тоталітарних нашарувань у власній політичній культурі через менш тривалу належність до авторитарного режиму. Дане питання має бути вирішено в Україні у найближчий час, тому що за часів соціальної кризи питанням політичної свідомості та культури електоральних мас має приділятися дуже важлива увага. Звичайно, використовувати досвід інших країн, що більш вдало здійснили трансформаційні процеси – практичний і функціональний шлях. Але ми маємо власними силами вирішувати дані питання та вибудовувати свою траєкторію демократичного стабільного розвитку. Усвідомлюючи свою самотність та маючи достатньо високий потенціал, Україна зможе реалізувати власний шлях демократичного суспільства.

ЛІТЕРАТУРА

1. Бебик В. М. Політологія: наука і навчальна дисципліна: [підручник] / В.М. Бебик. — К. : Виборчий процес, 2009. — 354 с.
2. Волошин О. Государство только начинается: Отчет по итогам «круглого стола» по вопросам госстроительства в Украине / О. Волошин // Эксперт. — 2006. — 23—29 окт. — С. 64—69.
3. Данильян О.Г. Деякі проблеми розвитку культури в транзитивному суспільстві // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». Серія: Філософія, філософія права, політологія, соціологія. — 2013. — № 3 (17). — С. 156—163.
4. Єфіменко Г. Так звана незалежність так званих республік / Г. Єфіменко // Тиждень.іа. — 2012. — Вип. № 25.
5. Копечек Л. Сущность демократии / П. Копечек // Переход к демократии – чешский опыт / [изд. и сост.: Балик С., Пшея П. — Брно. : CDK, 2006. — С. 7—23.

6. Октисюк А. Про політичне брендування виборчих списків [Електронний ресурс] / А. Октисюк // Газета Українська Правда. — 2014. — № 12. — Режим доступу : <http://www.pravda.com.ua/columns/2014/05/16/7025477/>
7. Поліщук І.О. Виборчий процес як детермінанта сучасної політики / І.О. Поліщук // Політичний менеджмент. — 2005. — № 3. — С. 137—146.
8. Сравнительная политология: Мировой обзор: [учеб. пособ.] / Г. Алмонд, Дж. Пауэлл, К. Стром, Р. Далтон ; [пер. с англ.]. — М. : Прогресс, 2002. — 547 с.
9. Huntington S.P. The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century / S.P. Huntington. — Norman (Oklahoma); L. : University of Oklahoma Press, 1991. — 366 p.